Over de complexiteit van levenskwaliteit

LUC VAN OOTEGEM
ELSY VERHOFSTADT

De auteurs zijn respectief hoogleraar aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de UGent/ onderzoeksleider aan het HIVA KULeuven en hoofddocent aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de UGent

In het Rerum Novarum nummer van *De gids* (mei 2016) zet Patrick Develtere zich af tegen de exclusieve aandacht voor economische groei en pleit hij voor meer aandacht voor kwaliteit i.p.v. kwantiteit. Vanuit onze onderzoekservaring roepen we op om genuanceerd na te denken over het begrip levenskwaliteit. Levenskwaliteit beoordelen is zoveel complexer dan het meten van levenstevredenheid. Deze complexiteit erkennen zal de beleidsvertaling er niet makkelijker op maken. Toch zal streven naar een genuanceerd denken over levenskwaliteit wel de rechtvaardigheid van het beleid ten goede komen.

Elk mens-zijn is gericht op het verbeteren van het persoonlijk en gezamenlijk welbevinden. Dit welbevinden is sterk gerelateerd aan een goede gezondheid en voorspoedige economische leefomstandigheden ingebed in een sterke welvaartsstaat. We hebben onze welvaartsstaat onder andere te danken aan goede economische prestaties sinds de Tweede Wereldoorlog. En we zien recent dat spanningen in die welvaartsstaat concreter en urgenter worden als toenemende noden moeten worden gelenigd met schaarse middelen. Herverdelen is gemakkelijker als de te verdelen taart groter wordt. Maar we moeten verder kijken ("beyond GDP") als we welzijn of levenskwaliteit meer globaal willen benaderen.

Levenskwaliteit is een complex en multidimensioneel begrip dat per definitie dan ook moeilijk (of niet) totaal kan worden begrepen of gemeten. Wie levenskwaliteit verengt tot inkomen of geluk of gezondheid kan wel precieze uitspraken doen, maar weet dat dan ergens de waarheid onrecht wordt aangedaan. In die zin werken we hier verder op (onze interpretatie van) de stelling van Develtere dat het probleem te vinden is bij "*een exclusieve nadruk op economische groei, en dat we ook moeten streven naar het verbeteren van de levenskwaliteit*". Deze stelling vraagt dan om meer precisering : wat is levenskwaliteit? En ook: (hoe) kunnen antwoorden op deze vraag worden gekoppeld aan een agenda die ook belangrijke ethische aspecten (zoals rechtvaardigheid, betrokkenheid en verantwoordelijkheid) vooropstelt?

WAAROM IS WELZIJN COMPLEX & MULTIDIMENSIONEEL?

De noodzaak om welzijn complex en multidimensioneel te begrijpen wordt ingegeven vanuit diverse invalshoeken:

- Wie bekijken we? Het kan gaan om het welzijn van een persoon, een gezin, een regio of land, de ganse samenleving,…

Net zoals economische groei niet de perfecte of enige maatstaf kan zijn voor welvaart en welzijn kan ook levenstevredenheid niet de enige maatstaf zijn voor levenskwaliteit en beleid.

- Het onderscheid tussen een statische of een dynamische invalshoek: welzijn evolueert, het verleden heeft gevolgen voor heden en/of toekomst, mijn welzijnsstreven is niet zonder gevolgen voor mijn omgeving en voor anderen en omgekeerd, …
- Verschillende levensdomeinen zijn van belang: werk, gezin, sociaal leven, gezondheid, wonen,…
- Hoe welzijn evalueren: opportuniteiten en kansen voor de toekomst of tevredenheid met verleden en heden?

Uit bovenstaand palet maak je bewust of onbewust keuzes, bij onderzoek zowel als bij beleid. De complexiteit wordt gereduceerd tot ze beheersbaar is. We moeten ons evenwel bewust zijn van de gevolgen van deze beperkende keuzes. Volgens Develtere is dé vraag: "*hoe verbeteren we de levenskwaliteit, zeker van het deel (drie kwart) mensen dat ontevreden is met zijn leven*?" Deze stelling impliceert een gelijkheid of op zijn minst een (causaal) verband tussen levenskwaliteit en levenstevredenheid. Het kwart mensen dat (wel) tevreden is met zijn leven, kan net zo goed bestaan uit een groep die zich heeft aangepast (heeft moeten aanpassen) aan miserabele levensomstandigheden en blij is dat het leven niet nóg minder te bieden heeft. Tegelijk kan iemand ontevreden zijn om redenen die ethisch en beleidsmatig totaal niet relevant zijn (genre "nooit genoeg" hebben of misschien pure emotie) en zelfs verwerpelijk kunnen zijn (genre altijd

meer willen dan de buurman). Kortom, net zoals economische groei niet de perfecte of enige maatstaf kan zijn voor welvaart en welzijn kan ook levenstevredenheid niet de enige maatstaf zijn voor levenskwaliteit en beleid. Eén-dimensionele oplossingen komen niet tegemoet aan de complexiteit van welzijnsvraagstukken.

WAT IS BELANGRIJK IN LEVEN?

We vertrekken van het uitgangspunt dat verschillende levensdomeinen en dimensies van belang zijn. In de literatuur spreekt men van het *listing*-probleem. Er circuleren verschillende lijsten en opvattingen op institutionele niveaus (o.a. WGO, OESO, EU - Eurostat, Federaal Planbureau) alsook op het niveau van wetenschappers (met als bekende denkers Amartya Sen en Martha Nussbaum). De befaamde commissie Stiglitz-Sen-Fitoussi vat het debat mooi samen: *"…the precise list of the features affecting quality of life inevitably rests on value judgements, there is a consensus that quality of life depends on people's health and education, their everyday activities (which include the right to a decent job and housing), their participation in the political process, the social and natural environment in which they live, and the factors shaping their personal and economic security*" (Stiglitz et al., 2009, p.15). Hiermee maken we een duidelijke keuze om welzijn te bestuderen op het niveau van een gezin of een individu. Dit in tegenstelling tot het Bruto Binnenlands Product en alternatieven zoals de Human Development Index (HDI) die toelaten om landen te vergelijken, maar weinig of niets kunnen zeggen over verdelingsaspecten binnen een land.

Een moeilijke vraag is ook wie de lijst met relevante levensdomeinen mag samenstellen. Elk voor zich of bestaat er één universeel geldende lijst? Beide mogelijkheden lijken extreem. Er moet een rol van betekenis zijn voor democratie en participatie om een lijst samen te stellen en we moeten 'paternalisme' vermijden: we proberen ook rekening te houden met wat elke persoon belangrijk acht.

Men gaat soms onderwaarderen wat men evident vindt – bijvoorbeeld gezondheid voor wie gezond is, democratie voor wie niets anders gekend heeft - en wat te ver buiten de private sfeer ligt: publieke goederen zoals bijvoorbeeld infrastructuur of ook dingen die toekomstige generaties aanbelangen.

Een volgende vraag is het variërend belang van de verschillende onderdelen van zo een lijst. Ook hier liggen valkuilen verscholen: men gaat soms onderwaarderen wat men evident vindt (bijvoorbeeld gezondheid voor wie gezond is, democratie voor wie niets anders gekend heeft) en wat te ver buiten de private sfeer ligt (publieke goederen zoals bijvoorbeeld infrastructuur of ook dingen die toekomstige generaties aanbelangen). Weging van dimensies is ook nodig als we dimensies willen aggregeren om te komen tot één welzijnsindex per persoon. Het geven van gelijke gewichten lijkt een eenvoudige en voor de hand liggende keuze. Decancq et al. (2013) tonen evenwel aan dat "*alles even belangrijk vinden*" veraf ligt van de mening van de mensen zelf. En het is tevens misleidend: ook gelijke gewichten kiezen is een bepaalde specifieke keuze en dus niet neutraal.

VAN OBSERVATIE NAAR EVALUATIE : "NIETS IS WAT HET LIJKT"

We kunnen een persoon en zijn situatie op bepaalde levensdimensies misschien observeren en registreren, maar het is nog iets anders om

de situatie van die persoon te evalueren met het oog op het verlenen (of niet) van overheidssteun. Evalueren kan via een tevredenheidsvraag (wat steeds meer populair is) of door middel van een inschatting of iemand voldoende mogelijkheden heeft.

De moeilijkste vraag is hoe we tevredenheidsinformatie moeten interpreteren en gebruiken, anders gezegd: wat die informatie precies betekent. Op een schaal van 0 tot 10 antwoordt een overgrote meerderheid met 6 of 7 of 8 op de vraag 'alles overschouwend, hoe beoordeelt u uw levenstevredenheid in het algemeen'. Wat is het verschil tussen de antwoorden voor één persoon op verschillende momenten (denken we maar hoe onze antwoorden positiever kunnen zijn nadat onze favoriete ploeg kampioen geworden is)? En hoe kunnen we deze antwoorden vergelijken over meerdere mensen (waarbij de ene misschien van nature heel positief is ingesteld en iemand anders altijd meer wil)? Ondanks deze ernstige bedenkingen is er de laatste jaren een toename van het gebruik van tevredenheidsmetingen allerhande, gaande van tevredenheid over tandpasta over arbeidstevredenheid tot algemene levenstevredenheid.

Om een genuanceerd beeld te krijgen van het leven van iemand is er meer nodig dan enkel tevredenheidsinformatie. Tevreden zijn is belangrijk, maar het kan niet het enige zijn dat telt. Want een persoon zal zich ten dele aanpassen aan objectief miserabele omstandigheden zoals armoede of een handicap en dus verkeerdelijk rapporteren dat het nog wel meevalt. Het beleid wordt daardoor op een verkeerd been gezet. Een ander probleem staat gekend als "*expensive tastes*", waar men steeds ontevreden blijft ook al is de situatie niet slecht. Daarenboven vergelijken mensen vaak hun situatie in hun sociale context. Hoe de situatie is bij anderen kan de eigen tevredenheid terecht of onterecht beïnvloeden. De keuze van de referentiegroep kan dan ook de tevredenheid mede bepalen. Een laatste kanttekening bij de interpretatie van tevredenheidswijzigingen: het blijkt dat het tevredenheidsverlies bij een afname van iets (van bijvoorbeeld inkomen) meestal groter is dan de tevredenheidstoename bij toename met dezelfde hoeveelheid.

Het tevredenheidsverlies bij een afname van iets (van bijvoorbeeld inkomen) is meestal groter dan de tevredenheidstoename bij toename met dezelfde hoeveelheid.

Een mogelijke oplossing bestaat er in te zoeken naar ethisch "(wel of niet) legitieme" redenen of verklaringen voor (on)tevredenheid. Er kunnen redenen van ontevredenheid zijn waarvoor een persoon helemaal zelf verantwoordelijk is of moet zijn (en dus geen compensatie of hulp verdient), terwijl andere redenen zeer legitiem kunnen zijn als motivatie om te worden gecompenseerd. Een persoon in nood verdient meer hulp (bijvoorbeeld bij fysieke problemen aangaande het metabolisme), een persoon met "overdreven wensen" (die enkel tevreden is met champagne en kaviaar) kan minder op begrip rekenen. Deze correctie van levenstevredenheid om het concept ethisch beleidsrelevant en bruikbaar te maken is natuurlijk een gevoelige en moeilijke zaak. En toch… Het is een dergelijk afwegingskader waarin ook bestaande beleidskeuzes zich veelal (bewust of onbewust) bevinden. Deze correctie van levenstevredenheid probeert men te realiseren via de "equivalente inkomensbenadering" (Decancq et al., 2015; Schokkaert et al., 2011). Hierbij wil men geen rekening houden met verwachtingen (bijvoorbeeld weinig

verwachten van het leven omdat je uit een moeilijke thuissituatie komt) of ingesteldheid (bijvoorbeeld nooit tevreden zijn) van mensen.

VOORKEUREN EN WAARDERINGEN

Wel relevant zijn de verschillende voorkeuren (waarderingen) van individuen. Een jongere zal mogelijk meer belang hechten aan verwezenlijkingen. Een oudere zal eerder een goede gezondheid en de mogelijkheid tot zelfstandig leven meer waarderen. Beide personen zullen rekening houden met het belang dat ze hechten aan de verschillende dimensies wanneer ze gevraagd worden hoe tevreden ze zijn met hun leven. Enkel dit deel van de tevredenheidsinformatie wordt gebruikt in de equivalente inkomensbenadering. Bij deze benadering moeten we de betekenis die voorkeuren krijgen kritisch bewaken. Diverse invloeden spelen een rol zoals reclame, rolmodellen en technologische ontwikkelingen (bijvoorbeeld deze van en via sociale media).

Als alternatief voor een tevredenheidsevaluatie kunnen we kijken naar een mogelijkhedenbenadering. De mogelijkhedenbenadering maakt het onderscheid tussen enerzijds wat een persoon concreet doet of is (zijn functioneren zoals het live is op verschillende domeinen) en anderzijds wat een persoon zou kunnen zijn of doen (zijn mogelijkheden om te functioneren). Uit deze mogelijkhedenverzameling heeft elke persoon dan de vrijheid om te kiezen voor het leven dat hij of zij het meest waardevol vindt. Knelpunt bij deze benadering is de directe bruikbaarheid. Omwille van de openheid (of vaagheid) van het concept en de moeilijkheid tot empirische toepassing wordt deze theorie soms bestempeld als ‘ondergespecifieerd’.

Wij denken dat het raamwerk wel sterk is in het blootleggen van mogelijke normatieve principes die beleidsrelevant zijn. Een gekend (cliché)

Als alternatief voor een tevredenheidsevaluatie kunnen we kijken naar een mogelijkhedenbenadering. De mogelijkhedenbenadering maakt het onderscheid tussen enerzijds wat een persoon concreet doet of is en anderzijds wat een persoon zou kunnen zijn of doen.

voorbeeld is het onderscheid tussen iemand die uitgehongerd is omdat hij kiest om te vasten versus iemand die uitgehongerd is omdat hij arm is. Het opnemen van de dimensies keuzevrijheid en mogelijkheden in een welzijnsevaluatiebeslissing maakt dat twee identieke situaties (in dit voorbeeld: mensen) totaal anders kunnen worden beoordeeld. De persoon die beslist te vasten heeft mogelijkheden (en heeft dus een keuze), de arme persoon heeft dit niet. Daarop verder werkend: waarom heeft de armere persoon minder of geen mogelijkheden? Wie kan hem hoe helpen? Kortom, alle klassieke en gekende armoede- of welzijnsvragen komen terug. Met als bijkomende dimensie: wie neemt welk deel van de verantwoordelijkheid?

CONCLUSIES

Deze bijdrage is ontstaan vanuit sympathie voor een terechte oproep om meer aandacht voor kwaliteit. Kwaliteit van economische groei, maar ook meer algemeen kwaliteit van het leven. Maar wat is dat dan eigenlijk ‘kwaliteit van leven’? Eerder intuïtief is het antwoord gemakkelijk en voor de hand liggend: ‘gelukkig zijn’. Ontdaan van de emotionele connotatie wordt dat dan ‘levenstevredenheid in het algemeen’. Tegenover dergelijke eenvoud plaatsen wij complexiteit.

Complexiteit want we kunnen niet enkel naar tevredenheid of inkomen of vermogen kijken, we dienen rekening te houden met meerdere dimensies. Complexiteit want we moeten die verschillende dimensies tegenover elkaar afwegen en daarbij ook rekening houden met de voorkeuren van het individu zelf. Complexiteit want we moeten niet enkel observeren, we gaan ook situaties beoordelen en daarbij kijken naar de achterliggende mogelijkheden die mensen hebben of hadden.

Complexiteit tenslotte om in het beleid rekening te houden met middelen en mogelijkheden en met keuzes en verantwoordelijkheden, dit om efficiënt en rechtvaardig en duurzaam meer levenskwaliteit voor allen na te streven. Een beleid dat aan iedereen de ruimst mogelijke kansen wil bieden, is een zeer duur beleid. Daarom moet gevraagd worden om verantwoord om te gaan met de geboden kansen. Het is een controversiële vraag, maar toch moet ze ook vanuit een rechtvaardigheidsoogpunt worden meegenomen. In een wereld met beperkte middelen is het niet mogelijk om iedereen onbeperkte mogelijkheden aan te bieden. Daarom moeten we de kansen die er zijn optimaal gebruiken. ■

Een beleid dat aan iedereen de ruimst mogelijke kansen wil bieden, is een zeer duur beleid. Daarom moet gevraagd worden om verantwoord om te gaan met de geboden kansen.

Literatuur

Decancq, K., Van Ootegem, L. & Verhofstadt, E. (2013), "*What if we voted on the weights of a multidimensional well-being index? An illustration with Flemish data*, Fiscal Studies 34(3), 315-332

Decancq, K., Fleurbaey, M. & Schokkaert, E. (2015). *Happiness, Equivalent Incomes and Respect for Individual Preferences*." Economica 82 (1), 1082-1106.

Federaal Planbureau (2016), *Aanvullende indicatorenset naast het BBP*, Rapport 2/2016

Schokkaert, E., Van Ootegem, L. & Verhofstadt, E. (2011), *Preferences and Subjective Satisfaction: Measuring Well-being on the Job for Policy Evaluation*, CESifo Economic Studies, 57(4), 683-714

Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009), *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm